mütefekkir

Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 12 • sayı / issue: 23 • haziran / june 2025 • 1-14
ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523/mutefekkir.1733033

İŞARET VE SEMBOL KAVRAMLARI EKSENİNDE MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH

Muḥkam and Mutashābih in the Context of Sign and Symbol Concepts

Necattin HANAY

Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı, Aksaray, Türkiye https://ror.org/026db3d50

Assoc. Prof., Aksaray University Faculty of Islamic Sciences Department of Basic Islamic Sciences Department of Tafsir, Aksaray, Türkiye

necattinhanay@outlook.com https://orcid.org/0000-0002-2778-5405

Makale Bilgisi / Article Information:
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 07.02.2025
Kabul Tarihi / Accepted: 28.05.2025
Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

Atıf / Cite as: Hanay, Necattin. "İşaret Ve Sembol Kavramları Ekseninde Muhkem Ve Müteşâbih". Mütefekkir 12/23 (2025), 1-14. https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1733033

Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4,0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This article is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4,0 International License (CC BY-NC).

İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

İŞARET VE SEMBOL KAVRAMLARI EKSENİNDE MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH

Öz

Bu makale, Kur'an'ın muhkem ve müteşâbih ayrımının mahiyetini felsefî bir zeminde analiz etmeye çalışmakta ve vahyin kullandığı dilin gerçekliği nasıl ifade ediyor olduğu sorusuna odaklanmaktadır. Bu çerçevede makale, insan dilinin sonlu imkânlarıyla fiziksel ve metafiziksel gerçeklikleri ifade etme kapasitesini ve bunun muhkem-müteşâbih ayrımındaki karşılığını literal ve sembolik dil özelinde anlaşılır kılmayı hedeflemektedir. Böylece Kur'an'daki muhkem ve müteşâbih ifadelerin doğasına dair bir açıklık ve teorik bir tutarlılık sağlamayı amaçlamaktadır. Bu sebeple çalışma, Kur'an'ın anlaşılmasında sıkça karşılaşılan muhkem-müteşâbih tartışmalarına dilsel bir netlik kazandırması ve çağdaş yorum ihtiyacına katkı sunması açısından önem arz etmektedir. Bilindiği üzere muhkem ve müteşâbih meselesi klasik literatürde usûl açısından birbirinden farklı açıklama ve değerlendirmelere konu olmuştur. Makalede mevcut görüşler tartışmaya açılmadan yöntem olarak analitik ve kavramsal çözümleme tercih edilmekte; aynı zamanda dilin literal ve sembolik yönlerinin birlikte değerlendirilmesi esas alınmaktadır. Nihayetinde muhkem ve müteşâbihin, vahyin dilinin katmanlı yapısının bir göstergesi olduğu ve böyle bir ayrımın Kur'an'ın hitap biçimindeki derinlikli yapıyı anlamada merkezi bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Muhkem, Müteşâbih, İşaret, Sembol

Muḥkam and Mutashābih in the Context of Sign and Symbol Concepts

Abstract

This article analyzes the nature of the distinction between muhkam and mutashabih in the Qur'an within a philosophical framework, focusing on how the language of revelation expresses reality. In this context, the article aims to clarify how finite human language can represent both physical and metaphysical realities, and how this capacity is reflected in the muhkam–mutashabih dichotomy through the lens of literal and symbolic language. Accordingly, it endeavors to provide conceptual clarity and theoretical coherence regarding the nature of muhkam and mutashabih expressions in the Qur'an. For this reason, the study is significant in offering linguistic clarity to the frequently debated issue of muhkam and mutashabih in Qur'anic interpretation and in contributing to the needs of contemporary exegesis. As is well known, the issue of muhkam and mutashabih has been addressed in various ways in the classical literature, especially from a methodological perspective. Rather than engaging directly with existing views, the article adopts an analytical and conceptual method, emphasizing a joint evaluation of the literal and symbolic dimensions of language. Within this framework, it concludes that the muhkam–mutashabih distinction reflects the layered nature of the language of revelation and plays a central role in comprehending the depth of the Qur'an's mode of address.

Keywords: Tafseer, Muhkam, Mutashābih, Sign, Symbol

GİRİŞ

Genelde dinlere özelde kutsal metinlere ait dilin mahiyeti ve bunların nasıl anlaşılması gerektiği meselesi öteden beri tartışılagelen bir hususdur. Bu çerçevede, "Dinlerin ve kutsal metinlerin kullandığı özel bir dil şekli var mıdır?" şayet varsa "Bu dil nasıl anlaşılmalıdır?", "Din dili literal mi yoksa sembolik bir düzlemde mi ele alınmalıdır?" vb. sorular

zihinleri meşgul etmiştir. Bu soruların İslam dini ve özellikle de Kur'an'ın kullandığı dil özelinde sorulması pek tabi mümkün ve de gereklidir.

Bilindiği üzere Kur'an vahyi insanın oluşturduğu dili yani Arapçayı ve bu dilin imkânlarını kullanarak hem beşerî dünya hem de ilahî âlem hakkında konuşmaktadır. Diğer bir deyişle sonlu ve kategorik bir alanda üretilen dil bir yandan fiziksel dünyaya dair yaşananlara tercüman olurken, öte yandan aynı dil metafiziğe ait olanı ifade etmek için de kullanılmaktadır. Yani bu durumda dil, tek bir vasıta olsa da onunla ifade edilen varlık alanı fiziksel ve metafiziksel olarak iki kategoride karşımıza çıkmaktadır. Dilin bu ontolojik kapasitesi, onun yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, aynı zamanda gerçekliği inşa etme, varlığı tanımlama ve anlamlandırma yeteneğinin bir ifadesidir. Burada fiziksel dünya ile olgusal gerçekliği, bu dünya içerisinde var olan beşerî ve tarihsel deneyimi; metafizik ile de ilâhî âlemi, duyularımızın ötesinde olanı kastettiğimiz açıktır. İşte tam da burada insan algısı ve rasyonalitesi dahilinde olmayan metafizik alan için dilin doğrudan nasıl kullanılabileceği ya da kullanılabiliyor olduğu sorusu akla gelmektedir. Böyle bir soru, dilin sınırlarını ve insanın idrak kapasitesini aşan bir alanı ifade etme çabasının ontolojik ve epistemolojik zorluklarını da beraberinde getirmektedir.

Kur'an'ın anlaşılmasına dair en temel meselelerden biri olan muhkem ve müteşâbih, Âl-i İmrân suresinin 7. ayetinden hareketle İslam düşünce geleneğinde hem teorik hem de metodolojik tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu ayrım yalnızca ayetlerin yorumuna dair teknik bir mesele olmaktan öte, vahyin dilinin mahiyetine, anlam üretme biçimlerine ve insanın hakikatle kurduğu ilişkinin niteliğine dair hermenötik ve epistemolojik soruları da gündeme getirmiştir. Bu yönüyle bakıldığında muhkem ve müteşâbih meselesi, Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması sürecinde yalnızca klasik ilim dallarını değil, aynı zamanda felsefî ve dilbilimsel perspektifleri de içine alan çok katmanlı bir analiz alanı sunmaktadır.

İlgili ayette yer alan muhkem ve müteşâbih ayrımı, tarihsel süreçte bu kavramlara dair çeşitli tanımların ortaya çıkmasına neden olmuştur.[1]

[1] Muhkem ve müteşâbih kavramlarının etimolojik analizi, tarihî ve semantik anlamları için bk. Muhammed Abdülazîm Zerkânî, *Menâhilü'l-'İrfân* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), 2/213-221; Enver Apa, "'Müteşabih Ayetler' Kavramı Hakkında Tarihî ve Semantik Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIII/2 (2002), 151-168.

Genellikle birlikte ele alınan bu iki kavram arasında çoğu zaman karşıtlık ilişkisi kurulmuş; muhkem ayetler, anlamı açık ve doğrudan anlaşılabilen metinler olarak görülürken, müteşâbih ayetler ise çoğunlukla anlamı kapalı ya da derinlemesine yorum ve tefekkür gerektiren ifadeler olarak değerlendirilmiştir.[2] Ancak söz konusu ayette, hangi ayetlerin muhkem hangilerinin müteşâbih olduğu açıkça belirtilmediğinden, çoğu zaman mezhep ve ekollerin kendi doktriner ihtiyaçlarına göre şekillenmiş bir anlama ve buna uygun bir tasnif imkânı açığa çıkmıştır. Râzî'nin (ö. 606/1210) şu tespiti de konunun ele alınışı itibariyle gelinen noktada bir müphemlik ve keyfiliğin varlığını açık biçimde yansıtmaktadır: "Her mezhep mensubu, kendi görüşünü destekleyen ayetleri muhkem, hasmının görüşünü destekleyen ayetleri ise müteşâbih olarak nitelendirme eğilimindedir."[3] Ezcümle literatürde, söz konusu kavramların bağlamı ve anlam bütünlüğüyle örtüşmeyen çeşitli tanımların varlığı düşünüldüğünde muhkem ve müteşâbihin tanımına ve ayetlerin buna uygun tasnifine yönelik bir ideolojik yaklaşımdan söz etmemiz de pekâlâ mümkün hale gelmektedir.

Elinizdeki çalışmanın temel hedefi, Kur'an'daki muhkem ve müteşâbih ifadelerin anlaşılmasında literal ve sembolik dil ayrımının sağlayabileceği teorik imkânları ortaya koymak ve böylece bu kavramların dilsel bağlamdaki yerini belli bir tutarlılıkla açıklamaktır. Nihayetinde dilin sınırlı imkânlarıyla metafizik gerçekliğin nasıl ifade edilebileceği sorusu üzerinden, Kur'an'ın hitap biçimindeki katmanlı yapının sembol ve işaret kavramlarından hareketle daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu yönüyle çalışmamız, hem klasik kaynaklarda sıkça tartışılan bu meseleye dilin ontolojik kapasitesi özelinde felsefî bir bakış açısı sunmakta hem de çağdaş Kur'an yorumlarına katkı sunabilecek dilsel bir açıklık ve metodolojik bir çerçeve geliştirmektedir.[4]

Kur'an'ın muhkem ve müteşâbih ayrımının, dilin katmanlı yapısı üzerinden ele alınması, ilgili ayet veya ifadelerin hangi kategoriye dâhil edilmesine yönelik tutarlı bir zemin oluşturacaktır. Bu yöntemin sağlıklı biçimde işlemesi için öncelikle "sembol" ve "işaret" kavramlarının kavramsal düzeyde analiz edilmesi, aralarındaki benzer yön ve farkların

[2] Apa, "'Müteşabih Ayetler' Kavramı Hakkında Tarihî ve Semantik Bir İnceleme", 157.
[3] Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 7/182.
[4] Bu bağlamda çalışmamızın teorik arka planına dair fikir vermesi açısından benzer iki çalışma için bk. Ömer Faruk Yavuz, *Kur'an'da Sembolik Dil* (Ankara: Ankara Okulu, 2006); Mehmet Paçacı, "Kur'an'da Dil ve Varlık Alanları", *2. Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakeler*, (1996), 121-132.

ortaya konulması gerekmektedir. Ardından Kur'an'daki muhkem ve müteşâbih ayrımı, sembol ve işaret ekseninde yapılandırılarak analitik bir çerçevede izah edilmeye çalışılacaktır.

1. SEMBOL VE İŞARET

Günümüzde çeşitli anlam olasılıklarını bünyesinde barındıran *sembol* sözcüğü etimolojik açıdan Eski Yunanca bir kelime olan *sumbolon*dan türetilmiştir. Söz konusu kelime ikiye bölünmüş bir objenin her bir parçası için kullanılmış ve parçaları bir araya getiren kişilerin kimliklerinin tanınma işareti, aralarındaki ilişkinin kanıtlanma objesi olarak görülmüştür. Hâliyle ilgili kelime hem somut bir obje hem de yazılı metin için kullanılmıştır. Sumbolon ise "bir araya getirmek, birleştirmek" ve "temas kurmak" anlamına gelen *sumballein* fiilinden gelmektedir. Yunan mirası bu eski kelime, orta çağa kadar anlam etkisini devam ettirmiş; Latinler tarafından da *symbolum* şeklinde benimsenerek inanç esaslarını bir arada bulunduran tabloyu belirtmek için kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde yine teolojik alanda "bir kutsal törenin dış işareti" yani "kutsal obje ve eylemler" anlamını kazanmıştır. Diğer bir ifadeyle symbolum, belirli bir sosyal gruptaki fikirlerin soyut veya mevcut olmayan bir şeyle ilişkisini çağrıştıran algılanabilir doğal olgu ya da nesne olarak algılanmıştır. Kelime Fransızcaya *symbole* İngilizce ve Almancaya da *symbol* şeklinde geçmiştir.[5]

Sembol sözcüğünün günümüzde pek çok disiplinde farklı tanımlanmasının sonucu olarak çok anlamlı görünümünden kaynaklanan bir karmaşıklık söz konusudur. Ancak yukarıda belirttiğimiz etimolojik anlamların tamamı bu kelimenin mevcut kullanımları açısından geçerli ve hatta belirleyici olmuştur. Her durumda *sembol* bir "düalite"ye sonra da bir "birleşme"ye işaret etmektedir. Burada anlamlı bir "bütün"ün ortaya çıkması için parçalarının her birinin bir araya getirilmesi gerekmekte ve biri olmadan öteki anlaşılamaz olmaktadır. Bir araya getirilen parçaların her ikisinin somut bir şey olmasına mukabil, teolojik düzlemde biri somut diğeri soyut olmaktadır. Böyle bir durumda sembol "sadece görülebilir olanla açığa çıkabilen, görülemez bir realiteyi keşfetmeye yönelten somut bir gerçeklik" olarak tanımlanmaktadır.[6] Bu da fiziksel dünyanın somut unsurları ile görülemez/soyut olanın bir araya getirilmesinden başka bir

[5] Alain Rey, *Dictionnaire Historique De La Langue Française* (Paris: Le Robert, 1992), 2062; Émilie Granjon, "Le symbole: Une Notion Complexe", *Protée* 36/2 (2008), 17-18; C. Vanden Berghen, "Symbole, Symbolique Et Symbolisme", *Racines et Traditions* (Erişim 05 Ocak 2025).

[6] Gilbert Durand, *Sembolik İmgelem* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 13; Yavuz, *Kur'an'da Sembolik Dil*, 245; Latif Tokat, *Dinde Sembolizm* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 11.

şey değildir. Dolayısıyla burada sembol, işaret edilemez olanı temsil eden bir şey (kelime, ses, nesne, bir mekân ya da zaman dilimi vb.) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkçede sembolün karşılığı olarak *remiz*, *alem*, *timsal*, *misal*, *temsil*, *alamet*, *simge* gibi çeşitli kelimeler kullanılmaktadır.[7] Burada anlamını belirginleştirmeye çalıştığımız *sembol* kavramının en uygun karşılığını remiz sözcüğünün kavramsal tanımında görmekteyiz. Buna göre *remiz*, "temsili bir karşılık olarak başka bir şeyi ifade eden, somut olarak karşımızda olmayan veya idrak edilmesi imkânsız olan herhangi bir şeyi zihne taşımada kullanılan somut bir işarettir."[8] Dolayısıyla semboller, soyut olanı ya da idraki imkân dahilinde olmayanı somut bir işaret vasıtasıyla zihinde var kılma çabasıdır.

Sembol kavramının geniş anlam yelpazesi aktarılırken indirgemeci ve yorumlamacı yaklaşımlar sebebiyle çoğu zaman "işaret"le karıştırılmaktadır. Bu durumda "İşaret nedir?" sorusunun cevabının da verilmesi gerekmektedir. Sözlüklerde *işaret* sözcüğüne *alamet, im, nişan, belirti, iz, gösterge* gibi karşılıklar verilmekte; kavramsal olarak ise "bir başka şeyi gösteren, bir şeyi anlatan, dile getiren şey; algılandığında belli bir şeyin tasarımını bizde uyandıran şey" şeklinde tanımlanmaktadır.[9] Böyle bir durumda işaretle işaret edilmek istenen şey arasında birebir ilişki söz konusu olup, işaret edilen doğrudan ulaşılabilir ya da doğrulanabilirdir.

Sembolün işaretle karıştırıldığı en önemli alan dildir. Dil ise bu dünyaya ait bir semboller dizisidir. Hâliyle dilde mevcut olan kelimeler, gösterilen şey her ne ise onunla arasındaki ilişkinin doğrudan kurulabildiği uzlaşıma dayalı bir durumu imler. Diğer bir deyişle bir takım "ses"ler ile ortaya çıkan kelimelerin tecrübe dünyamızda mevcut olan şeylerle arasında birebir ilişki söz konusudur. Kelimeler ile mevcut şeylerin ilişkisinin süreklilik arz etmesi de dilin uzlaşıma dayalı bir olgu olduğunu gösterir. Örneğin "boğa" sözcüğünün bir hayvanı işaret etmesi bir taraftan kelime ile hayvan arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken diğer taraftan toplumun o kelime üzerindeki uzlaşımını gösterir. Böylece işaret, gösterenle gösterilen arasındaki ilişkinin doğrudan kurulabildiği uzlaşıma dayalı bir durum olmaktadır. Bu, literal düzlem yani *birinci sembolik dil katmanı*dır. Söz konusu kelimenin soyut ya da algıyı aşan

[7] İsmail Fennî Ertuğrul, *Lügatçe-i Felsefe* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341), 688; Rıza Kardaş, "Senbol", *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1980), 28/417.

[8] Mustafa Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lügati* (İstanbul: İz Yayınları, 2021), 3/277; Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1975), 150.

[9] Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 96.

birtakım anlamlarla birleşmesi durumunda ise kelime işaret olmanın ötesinde sembolik bir mahiyet arz ederek *ikinci sembolik dil katmanı*nı oluşturur. Böylece literal düzlemin fevkinde ikinci bir dil katmanı inşa edilmiş olur. Açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere *sembol* ve *işaret* "kendisinin ötesinde bir şeye gönderme yapma" ortak anlamında buluşmaları sebebiyle karıştırılmaları imkân dahilindedir.[10] Ancak belirtmeliyiz ki gönderme yapılan ya da gösterilmek istenen şey her ne ise dış dünyada somut bir karşılığı olduğunda işaret, karşılığının soyut olması durumunda ise sembol adını almaktadır. Dolayısıyla işaret gösterilebilir, doğrulanabilir ve doğrudan ulaşılabilir olanı dilde sergilerken, sembol işarete kapalı olanı dilde açığa çıkarmaya çalışır. Böylece sembol, görünenden görünmeyene geçişi sağlayarak doğrudan gösterilemeyeni ifade etmenin, diğer bir ifadeyle onu ifşa etmenin bir imkanını sunar.

Yukarıda anlattıklarımızdan hareketle işaret ile sembol arasındaki ayrım noktalarını özetle şu şekilde belirtmek mümkündür. 1. İşaretler literal düzlemde oluşturulmuş birinci dil katmanına aittir; sembolik ifadeler ise literal düzlemden ödünç alınan kelimelerle oluşturulmuş ikinci bir dil katmanıdır. 2. Bir şeyin başka bir şeyi göstermesi anlamında her sembol aynı zamanda bir işarettir. 3. Sembolik ifadeler işarete kapalı olanı açığa çıkarmaya çalışırlar. Dolayısıyla sembollerin gönderme yaptıkları şeyler doğrudan ulaşılabilir ve de ispatlanabilir değildir. İşaretler ise doğrudan ulaşılabilir ve doğrulanabilirdir. 4. İşarette tek anlamlılık söz konusu iken sembollerde çok anlamlılık (bir sembol-çok anlam), çok yönlülük mevcut olup "kesinlik" ya da "netlik" yoktur.[11]

2. İŞARET VE SEMBOL EKSENİNDE MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH

Diğer usûl konularının aksine Kur'an dilinin "muhkem ve müteşâbih" şeklindeki ayrımına dair başlık ve bunun dayanak noktası doğrudan vahyin kendisidir. İlgili ayrımın yer aldığı Âl-i İmran sûresinin 7. ayetinin meali şu şekildedir:

> "[Ey Peygamber!] Sana bu vahyi indiren O'dur. Onun bir kısım ayetleri vardır ki muhkemdir. Bunlar vahyin esasını oluşturur. Diğer birtakım ayetleri ise müteşâbihtir. Kalpleri haktan sapmaya meyilli olanlar, zihinleri bulandırmak ve aynı zamanda kendilerince asıl mana ve maksadını belirlemek arzusuyla müteşâbih ifadelerle meşgul olurlar. Oysa bu ayetlerin te'vilini ancak Allah bilir. İlimde

[10] Tokat, *Dinde Sembolizm*, 15.

[11] Yavuz, *Kur'an'da Sembolik Dil*, 238-245; Tokat, *Dinde Sembolizm*, 16-17; Temel Yeşilyurt, "Teolojik Söylemde Sembolik Ögelerin Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Haziran 1999), 46-48.

> yetkinlik/derinlik sahibi kimseler ise, "Biz bu vahye inandık; tamamı Allah katındandır." derler."[12]

Görüldüğü üzere Kur'an vahyi, bu dünyaya ait olanla metafizik âleme ait olanı aynı düzlemde birleştirirken; ayetleri, dolayısıyla kullandığı dili, muhkem ve müteşâbih olarak iki kategoriye ayırmaktadır. Böyle bir ayrım dinlerin fizik ötesine dair bir anlatı sunması nedeniyle din dilinin bir anlamda zorunlu sonucudur. Çünkü Kur'an, metafizik alana ait olanın aktarımında da insan tecrübesinden faydalanmakta ve bunu nazil olduğu dönemin dilinin imkanlarına bürünerek yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle Kur'an vahyi muhatabın literal düzlemde oluşturduğu dili kullanırken bununla bir yandan gündelik hayatın somut ve hissedilir gerçeklikleri hakkında konuşmakta (muhkem) öte yandan literal düzlemden ödünç aldığı kelimeler üzerine inşa ettiği sembolik dil ile (müteşâbih) ilâhî âlemi "görünür" ve "anlaşılır" kılmaktadır. Bu bakış açısına göre muhkemler literal dile, müteşâbihler de sembolik dile karşılık gelmektedir.

Esasında muhkem ve müteşâbih kavramlarına ilişkin geleneksel görüşlerin bazılarının benzer imalar barındırdığı söylenebilir. Örneğin muhkemlerin, anlamı açık olup başka bir açıklamaya ihtiyaç duyulmadan anlaşılabilen ifadeler; buna karşılık müteşâbihlerin ise anlamı kolayca kavranamayan ve yoruma ihtiyaç duyan ifadeler şeklinde izah edilmesi; benzer şekilde tek bir anlam taşıdığı için yoruma kapalı olanların muhkem; birden fazla anlama gelebilecek nitelikte olduğu için doğrudan anlamlandırılması zor olanların da müteşâbih olarak tespit edilmesi[13] her iki kavramın işaret ve sembol ekseninde izah edilmesini mümkün kılmaktadır.

Söz konusu ayetin nüzul sebebine dair veriler, Kur'an'ın muhkem ve müteşâbih ayrımının sembol ve işaret bağlamında izahının yapılabilmesi için önem arz etmektedir. Kaynaklarda belirtildiği üzere Necran Hıristiyanlarından bir heyet hicri 9 senesinde Medine'ye gelir ve burada Hz. Peygamber ile Hz. İsa'nın tabiatına dair teolojik tartışmalar yaparlar. Rivayete göre Hz. Peygambere "Sen İsa'nın Allah'ın kelimesi (*kelimetullah*) ve O'ndan bir ruh (*rûhun minhu*) olduğunu söylemiyor musun?!" diye sorarlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber de "Evet" cevabını

---

[12] İlgili ayetin meali kısmî tasarrufla Mustafa Öztürk'ün *Kur'an-ı Kerim Meâli, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013) ve "Müteşabih Kavramı Bağlamında 'Tefsir Usûlü'nün (Ulûmü'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", (*Bilimname: Düşünce Platformu* 2008) çalışmalarından alınmıştır.

[13] Apa, "'Müteşabih Ayetler' Kavramı Hakkında Tarihî ve Semantik Bir İnceleme", 157; Öztürk, "Müteşabih Kavramı Bağlamında 'Tefsir Usûlü'nün (Ulûmü'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", 41.

verince, onlar "Bu bize kâfidir!" şeklinde karşılık vererek böylece kendi savundukları inancın, yani İsa'nın tanrısal bir kimliğe sahip olduğuna dair inançlarının haklılığını ortaya koyduklarını düşünürler.[14] Kaynakların da belirttiği üzere sûrenin yedinci ayeti söz konusu diyalog üzerine nazil olmuştur.[15]

Nakledilen haberden de anlaşılacağı üzere ilgili ayette yer alan müteşâbih kavramının İsa'nın birer niteliği olarak "kelime" ve "ruh" ifadeleriyle ilişkili olduğu açıktır. Hâliyle ayette müteşâbihlerin te'viline yönelmenin günahkarlık addedilmesi Necran Hıristiyanlarının Kur'an'ın İsa hakkındaki mevcut ifadelerini onun uluhiyetine ve oradan da teslise yol bulmak maksadıyla, salt zahiri anlamı dikkate alan Haşviyye mantalitesinde olduğu gibi, literal dil katmanına indirerek son sözü söyleme iddialarının nefyedilmesi olarak görülmelidir.[16] Başka bir anlatımla Necran Hıristiyanlarının Kur'an'ın İsa hakkındaki metaforik ifadesini -tıpkı İncillerde yaptıkları gibi- literal düzlemde baba ve oğul arasındaki nesep ilişkisine (ontik zemine) indirgemeleri, vahiy açısından dilin muhkem ve müteşâbih karakterinin gündeme taşınmasını bir anlamda zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla ayette müteşâbihin gerçek mana ve mahiyetini (medlulünü) bilme imkânının yalnızca Allah'a has kılınması, metafizik âlem hakkında doğrudan gösterim yoluyla bir referans belirlemenin insan açısından mümkün olmayan yönüne dikkat çekilmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Buna binaen denilebilir ki Kur'an'da ilâhî âleme dair inancın epistemik yönü müteşâbih/sembolik dil ile aktarılmaktadır. Böylece bu dil bilinç sahibi insana metafizik dünyayla ilgili bir tasavvur imkânı sunmaktadır. Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) insan algısının ötesindeki âleme ilişkin Kur'an'ın anlatıları hakkındaki yorumları, örneğin cennet tasviriyle ilgili olarak "*algı ve idrak alanımız dışında kalan şeylerin, görünür dünyadan ödünç alınan şeylerle*

[14] Bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Cami'u'l-Beyân 'an Tevili Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Dar Hicr, 2001), 5/205-206; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib (Mekke – Riyad: Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz, 1997), 596; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir, Usman Cum'a Dumeyriyye, Suleyman Musellem el-Haraş (Riyad: Dâru Taybe, 1409), 2/9.

[15] İlgili ayetin senet yönünden problemli kabul edilen ikinci bir sebeb-i nüzul rivayeti daha mevcuttur. bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr. (Kahire/Gize: Müessesetu Kurtuba, Mektebetu'l-Evlâdi'ş-Şeyh li't-Turas, 2000), I/257.

[16] Benzer bir yorum için bk. Öztürk, "Müteşabih Kavramı Bağlamında 'Tefsir Usûlü'nün (Ulûmü'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", 38-39.

temsili/sembolik bir anlatımıdır."[17] şeklindeki yorumu da bunu göstermektedir. Dolayısıyla Kur'an'da zamansal ve mekânsal tecrübe içerisinde metafiziğe ait olanın açığa çıkmasının imkânını müteşâbihler sunmakta; muhkemler ise vahyin kullandığı dilin temelini oluşturan literal dilin beşerî dünyayla sınırlı katmanını oluşturmaktadır.

Gelinen bu noktada, ilgili kavramlara dair şu şekilde bir tanım yapmamız mümkündür. *Muhkem*, doğrudan bir anlama işaret eden, ifade edildiğinde zihinde belirli ve net bir kavramsal tasarımı uyandıran, literal düzlemde anlaşılabilen ayet veya ifadeler; *Müteşâbih* ise literal olan dil vasıta kılınarak görünenin ötesinde bir hakikate işaret eden, insanı somut gerçeklik aracılığıyla aşkın bir realiteyi kavramaya sevk eden ayet veya ifadelerdir. Mevcut tanımda muhkem, dilin temsil ettiği anlamla birebir örtüştüğü, böylece dil, anlam, olay ve olgu arasındaki ilişkinin doğrudan ve belirgin olduğu ifadeler bütünü iken; müteşâbih ise literal anlamının ötesinde farklı bir anlam çağrısı olarak karşımızda durmaktadır.

Bu aşamada bir üst başlıkta sembol ve işaretlerin özelliklerine dair belirttiğimiz hususlar ışığında Kur'an'daki muhkem ve müteşâbih ifadelerle ilgili aşağıdaki özelliklerden, benzer ve ayrı yönlerinden söz etmemiz mümkündür.

a. Muhkem ve müteşâbih ifadelerin en temel özelliği sembol ve işarette olduğu gibi kendilerinin ötesinde bir şeye gönderme yapmalarıdır. Bir farkla ki muhkemde gösterenle gösterilen arasında doğrudan/birebir ilişki mevcut iken, müteşâbihlerde durum bunun aksinedir.[18] Bu çerçevede muhkem, birinci dil katmanı olarak literal düzleme; müteşâbih ise, ikinci dil katmanı olarak sembolik dile karşılık gelir. Hâliyle metafiziğe dair sorulacak bir soruya salt literal düzleme indirgeyerek cevaplar üretilemez.

b. Metafizik alana ait olanı ifade eden müteşâbih, farklı formlar içerisinde açığa çıkar. Bu durumda her müteşâbih kendini farklı bir ifade ile sunabilir; fakat içerik değişmez. Örneğin Kur'an'da Allah'ı niteleyen ifadeler farklı bağlamlarda farklı formlarla karşımıza çıksa da esasında içerik olarak Allah'ın tanrısallığının/kudretinin resmedilmesinden başka bir şey değildir. Aynı şey pekâlâ cennet ve cehennem tasvirleri için de söylenebilir. Vahyin dilinin bu özelliği, Burhanettin Tatar'dan ödünçle

---

[17] (تمثيلاً لما غاب عنا بما نشاهد) Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâikü't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvad (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykan, 1998), 3/355.

[18] Paçacı, "Kur'an'da Dil ve Varlık Alanları", 122-123.

"yorumun hadise oluşu"[19] düşüncesiyle doğrudan ilişkilidir. Bizce metafiziğe ait olanın tarih, zaman ve mekân ayrımı içerisinde mevcut varlıklarla farklı ifadeler içerisinde ilişkiye girmesi, müteşâbihlerin "hadise" olma niteliğinin bir tezahürüdür. Diğer bir ifadeyle müteşâbih anlatımları "hadise" kılan şey vahyin metafizik âleme ait olanı farklı şekillerde yorumlamasıdır.

c. Müteşâbihler daima düal niteliktedir. Müteşâbih ifadelerde kategorik olan dil ile metafiziğe ait olanın bir aradalığı söz konusudur. Böylece müteşâbihler bir yandan sembolik bir ifade olmadan önceki niteliğini taşımakta diğer yandan sembolize ettiği şeye iştirak etmektedir. Bu iştirak sonradan olan bir şeydir. Diğer bir deyişle kullanılan kelime sahip olduğu etki ve gücü asli olarak taşımamakta, iştirak ettiği şeye göre gücünü kazanmaktadır. Örneğin, "görme" eylemi insana nispetle belirli sınırlarla kayıtlı bir kapasiteyi ifade ederken, aynı fiilin Allah'a izafe edilmesi durumunda, bu sıfat beşerî sınırlılıkların ötesine geçerek ilahî kudrete iştirak etmektedir.

d. Müteşâbihler, muhkem olanların aksine insan zihni açısından çok yönlü, çok anlamlı, müphem/belirsiz bir yapı arz etmektedir. Müteşâbihlerde gösterenle gösterilen arasındaki ilişkinin birebir kurulamaması tüketilemez bir anlam alanı açmaktadır. Hâliyle müteşâbihleri tek anlama indirgemek, "bu, şudur" demek mümkün olmamaktadır. Bu durumda ilgili ayette de geçtiği üzere müteşâbihlerin neyi işaret ettiğini ya da işaret ettiği şeyin gerçekte ne olduğunu (*te'vil*) yalnızca Allah bilmektedir.

e. Müteşâbihler insan algısının ötesinde olanla ilgili farklı bir boyut açar ve böylece metafizik hakkında ona dolaylı da olsa bir bilgilenme imkânı sunar. Diğer bir ifadeyle müteşâbihler tarih üstü ve algılanamaz olanı dilde ifşa ederek bir ihtiyaca cevap vermekte ve kaçınılmaz olarak vahyin dilinin bir özelliği haline gelmektedir.

f. Müteşâbihlerin yapıcı ve birleştirici gücü yanında ayrıştırıcı ve yıkıcı gücü vardır. Bu açıdan bakıldığında müteşâbihler literal düzlemi organize ederek bir anlamda ona müdahalede bulunur. Tevhid inancının, cahiliye dönemi putlarını metafizik varlık olma statüsünden indirip bir objeye/taşa dönüştürmesi bu müdahaleye ya da organizasyona örnek olarak verilebilir. Sonraki dönemler açısından da başta kelamî ekoller olmak üzere çeşitli alanların epistemoloji anlayışları çerçevesinde

[19] Tatar'a göre "Kur'an'ı yorumlama eyleminin bir "hadise" oluşu, Kur'an'ın bir anlam dünyası içinde sürekli olarak nesneleşmesi (somutlaşması) anlamına gelir." Detaylı bilgi için bk. Burhanettin Tatar, "Kur'an'ı Yorumlama Sorunu" (Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik-Sempozyumu, Erzurum: Bakanlar Matbaası, 2002), 493-494.

müteşâbihlerin anlaşılıp yorumlanması aynı safta duranları birleştirmekte iken diğer taraftan bir "öteki" de yaratmaktadır.

g. Müteşâbih/sembolik dil, bir anlamda dilin ötekisidir ve Kur'an'da literal dil ile kaynaşmış haldedir. Bununla birlikte Kur'an'daki müteşâbih ifadeler de birbirine sıkıca bağlıdır. Müteşâbih ifadelerden birinin literal diğerinin sembolik alınması beraberinde tutarsızlığı da getirir. Dolayısıyla birinin yorumlanması diğerinin de yorumlanmasını gerektirir.

SONUÇ

Muhkem ve müteşâbih, Kur'an vahyinin dilsel yapısının temel bir niteliği olarak tarihsel süreklilik içinde güncelliğini koruyan epistemolojik ve hermenötik bir meseledir. Bize göre söz konusu kavramların anlam dünyasını doğru bir şekilde kavrayabilmek, Âl-i İmran sûresinin 7. ayetinin nüzul sebebini dikkate almakla doğru orantılıdır. Aksi takdirde meseleyle ilgili kurgusal yorumlar kaçınılmaz hale gelecektir. Necran Heyeti özeline baktığımızda Kur'an'da yer alan İsa'nın tabiatına dair müteşâbih ifadelerin salt literal bir okumaya tabi tutulması, vahyin dilinin ontolojik kapasitesini görünmez kılmakta ve bu durum semiyotik bir bilinç eksikliğinin vahyi anlamlandırma sürecinde sorunlara yol açabileceğini ortaya koymaktadır.

Muhkem ifadeler dilin varlıkla, dış dünyayla doğrudan ilişki kurduğu, anlamın şeffaf ve erişilebilir olduğu literal katmanı temsil ederken; müteşâbihler, insan dilinin sınırlarını aşan metafizik hakikatleri literal düzlemden ödünç alınan kelimeler aracılığıyla ifşa eden ikincil/sembolik bir dil katmanıdır. Bu bağlamda sembolik dil katmanı, insan idrakinin kavramsal çerçevesini aşan ontolojik gerçeklikleri "görünür kılan" bir aracı işlevi görmektedir. Ancak müteşâbihlerin temsil ettiği bu sembolik katman, metafizik gerçekliğin kavrayışımızı aşan yönünü temsil etmesi cihetiyle birey ve toplumlar için zorlayıcı olabilmektedir. Hâliyle böyle bir durumda vahyin dilinin sembolik karakteri karşısında, semiyotik duyarlılığı gelişmemiş toplum ya da bireylerin zahirî/literal düzleme hapsolması kaçınılmazdır. Öte yandan vahyin insan ile metafizik arasında köprü kuran dinamik yönü ve her dönemin tarihselliğinde onun hayat bulmasına olanak sağlayan unsur, din dilinin mevcut karakteridir. Bu perspektiften bakıldığında, Kur'an'ın çağları aşan dayanıklılığının temelinde, dilsel anlatısının bu diyalektik katmanlılığı yatmaktadır.

KAYNAKÇA

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1975.

Apa, Enver. "'Müteşabih Ayetler' Kavramı Hakkında Tarihî ve Semantik Bir İnceleme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIII/2 (2002), 151-168.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Meʿâlimü't-Tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemir, Usman Cumʿa Dumeyriyye, Suleyman Musellem el-Haraş. Riyad: Dâru Taybe, 1409.

Çankı, Mustafa Namık. *Büyük Felsefe Lügati*. İstanbul: İz Yayınları, 2021.

Durand, Gilbert. *Sembolik İmgelem*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

Ertuğrul, İsmail Fennî. *Lügatçe-i Felsefe*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341.

Granjon, Émilie. "Le symbole: Une Notion Complexe". *Protée* 36/2 (2008), 9-18.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib. Mekke – Riyad: Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz, 1997.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr. Kahire/Gize: Müessesetu Kurtuba, Mektebetu'l-Evlâdi'ş-Şeyh li't-Turas, 2000.

Kardaş, Rıza. "Senbol". *Türk Ansiklopedisi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1980.

Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerim Meâli, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.

Öztürk, Mustafa. "Müteşabih Kavramı Bağlamında 'Tefsir Usûlü'nün (Ulûmü'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme". *Bilimname: Düşünce Platformu* VI/15 (2008), 45-68.

Paçacı, Mehmet. "Kur'an'da Dil ve Varlık Alanları". *2. Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakeler*, 1996, 121-132.

Râzî, Fahreddîn er-. *Mefâtîhu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Rey, Alain. *Dictionnaire Historique De La Langue Française*. Paris: Le Robert, 1992.

Taberî, Muhammed b. Cerîr et-. *Cami'u'l-Beyân ʿan Tevili Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. Kahire: Dar Hicr, 2001.

Tatar, Burhanettin. "Kur'an'ı Yorumlama Sorunu". 493-508. Erzurum: Bakanlar Matbaası, 2002.

Tokat, Latif. *Dinde Sembolizm*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.

Vanden Berghen, C. "Symbole, Symbolique Et Symbolisme". *Racines et Traditions*. Erişim 05 Ocak 2025. http://racines.traditions.free.fr/symboles/symbolrs.pdf

Yavuz, Ömer Faruk. *Kur'an'da Sembolik Dil*. Ankara: Ankara Okulu, 2006.

Yeşilyurt, Temel. "Teolojik Söylemde Sembolik Ögelerin Yeri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Haziran 1999), 43-60.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf ʿan Hakâikü't-Tenzîl ve ʿUyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*. thk. Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvad. Riyad: Mektebetü'l-ʿUbeykan, 1998.

Zerkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-ʿİrfân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Necatin HANAY.

Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.